

проблем вразливих категорій населення, використовуючи технологію підбору та підготовки волонтерів; проводити прес-конференції, робочі засідання, майстер-класи, ділові переговори, «круглі столи» тощо.

Окрім цього, формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників розглядаємо і в контексті соціального партнерства у системі «педагог – студент», а саме в процесі надання менторської підтримки як вищого ступеня розвитку такого партнерства.

Висновки. Зважаючи на викладене в дослідженні, зазначимо, що соціальне партнерство має суттєві переваги для всіх учасників цього процесу. Воно передусім сприяє розвитку всіх компонентів соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників та дає їм змогу: здобути досвід міжособистісної взаємодії, співпраці та налагодження ділових стосунків із партнерами, організації діяльності для досягнення спільної мети, подолання комунікативних бар'єрів; здійснювати професійне спілкування під час виконання професійних завдань, саморозвитку та самоосвіти; бути лідерами, реалізуючи соціальні компетенції на практиці, розвивати мотиваційно-ціннісну сферу тощо.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні актуальних напрямів співпраці, корисних та актуальних для соціальних партнерів (стейкхолдерів, різних соціальних установ, організацій тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конончук А. І. Професійна підготовка соціальних працівників до партнерства з недержавними організаціями соціальної сфери / А. І. Конончук // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. – Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 183–187.

2. Лякішева А. В. Соціальна поведінка і групова взаємодія : монографія / А. В. Лякішева. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 368 с.

3. Молчанова А. О. Соціальне партнерство в діяльності ПТНЗ: конспект лекції з курсу підвищення кваліфікації для керівників професійно-технічних навчальних закладів за очно-дистанційною формою навчання / ЦППО АПН України. – К. : ТОК, 2007. – 44 с.

4. Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (Ніжин, 15-16 листопада 2018 р.) / за заг. ред. С. О. Борисюк та О. В. Лісовця. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – 188 с.

5. Протасов В. В. Педагогические условия повышения качества подготовки специалистов на основе социального партнерства : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 – Теория и методика профессионального образования / В. В. Протасов. – Екатеринбург, 2002. – 43 с.

6. Хлебик С. Р. Соціальне партнерство як особливий вид взаємодії ВНЗ із соціальними інститутами громади (на прикладі соціальних служб) / С. Р. Хлебик, В. В. Литвиненко // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 91–100.

7. Швець В. Я. Партнерство как метод продвижения модели высшего образования для целей устойчивого развития / В. Я. Швець, Л. Л. Палехова, М. Шмидт, Д. Палехов // Экономический вестник Национального горничного университета. – 2015. – № 3. – С. 146–154.

Дата надходження до редакції: 19.03.2020 р.

УДК 316.621-053.6:061.2

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-102-2-83-87

Оксана СТУПАК,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри менеджменту,

докторат кафедри дошкільної освіти

та соціальної роботи

Донбаського державного педагогічного університету,

м. Слов'янськ Донецької області

ДІЯЛЬНІСНИЙ ЕТАП РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті представлено результати експериментального дослідження щодо впровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на діяльнісному етапі. Оприлюднено низку проєктів та заходів, що були впроваджені в діяльність громадських

організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад і благодійних фондів Донецького регіону впродовж 2017–2019 років із залученням молоді віком від 18 до 35 років.

Ключові слова: соціальна активність, молодь, система, проєкти, інститут громадянського суспільства.

В статье представлены результаты экспериментального исследования по внедрению системы формирования социальной активности молодежи в институтах гражданского общества на деятельностном этапе. Обнародован перечень проектов и мероприятий, которые были внедрены в деятельность общественных организаций, молодежных центров, молодежных советов, благотворительных фондов Донецкого региона на протяжении 2017–2019 годов с привлечением молодежи в возрасте от 18 до 35 лет.

Ключевые слова: социальная активность, молодежь, система, проекты, институт гражданского общества.

Based on the theoretical analysis of scientific and pedagogical literature and on the results of experimental research of young people aged 18 to 35 years. The research determined the mostly low level of social activity of young people. So, an author's system was developed. We consider the system of formation of social activity of youth in civil society institutions as a holistic process that includes a set of interconnected and interdependent components, in particular, purpose, object and subject, content, directions, forms and methods of working with youth in civil society institutions. The following stages were singled out in the system: informational, educational, activity. The article presents the results of the introduction of the system of formation of social activity of youth in the institutions of civil society at the activity stage. A number of projects and activities were announced, which were implemented in the activities of public organizations, youth centers, youth councils and charitable foundations of the Donetsk region during 2017–2019. In order to form social-activity and reflective-evaluative components of social activity of youth, two projects on arrangement of places of free rest for youth were realized: coworking «Free space» in the dormitory of Donbass State Pedagogical University and creative space «Intent» in the main building, the same university. The project «Civic Education of Youth in Eastern Ukraine» was aimed, on the one hand, to provide young participants with knowledge about project activities, NGOs, principles of youth policy, etc., and on the other – to hold a mini-competition for youth projects to address local community problems. In order to develop youth policy in the Donetsk region on the way to the formation of social competence and self-assessment of social activity of young people in CSOs, an advocacy information campaign «#YouthOrderChanges» was conducted. The project «Strengthening the role of youth in the management processes of the Donetsk region» was implemented in order to form the content-cognitive and reflexive-evaluative components of social activity of youth.

Key words: social activity, youth, system, projects, civil society institute.

Постановка проблеми. Відповідно до даних Державної служби статистики України станом на 1 січня 2020 року в Україні чисельність населення становить 41 902 280 осіб, з яких близько 30% – це молодь віком від 14 до 35 років, тобто майже третина населення має потенційні можливості до активізації громадянської свідомої позиції засобами участі в інститутах громадянського суспільства, зокрема громадських і політичних організаціях, неформальних і молодіжних центрах.

Зважаючи на вікові особливості, молодь перебуває на стадії формування ставлення до можливих шляхів впливу на владу, пошуку найбільш ефективних методів реалізації власних уявлень про бажане майбутнє у рідній країні. Події, починаючи з 2014 року, запустили процес включення жителів України в політичне життя суспільства. Підтримуючи й приймаючи ті чи інші політичні ідеї, молодь сприяє формуванню та реалізації певних соціально-політичних інтересів, що забезпечують гармонійне функціонування, відтворення політичної системи й водночас мають інноваційний характер.

Аналіз теорії та практики формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства дозволило окреслити певні *суперечності* між: вимогам суспільства до ефективної діяльності інститутів громадянського суспільства та відсутністю чітких механізмів залучення молоді до планування, організації діяльності; запитами громадянського суспільства на самостійну, свідому, соціально зрілу молоду спільноту та недостатністю використання потенціалу інститутів громадянського суспільства в системі формування соціальної активності молоді; широкими можливостями використання форм, завдань, функцій і напрямів роботи інститутів громадянського суспільства та низьким рівнем участі молоді в їхній діяльності; потребами на ринку праці політично та громадсько кваліфікованих фахівців із досвідом організаційної й управлінської діяльності та недостатньою можливістю набуття допрофесійного досвіду під час здобуття вищої освіти.

Отже, теоретико-методологічне вирішення проблеми формування соціально активної молоді передбачає поступове залучення її до діяльності інститутів громадянського суспільства, формування системи знань щодо громадсько-політичного державного устрою, набуття безпосереднього досвіду планування та організації громадської діяльності, спрямованої на вирішення локальних проблем суспільства через упровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Особливий інтерес у межах нашого дослідження викликають наукові розвідки фахівців (М. Андреев, О. Борисова, О. Иванов, Н. Клімкіна, В. Косовець, Р. Монарьов, Н. Морова, Н. Наркевич, О. Нісман, О. Тельна, О. Шалбаєва, О. Якуба та ін.) щодо процесу формування соціальної активності молоді.

Так, В. Косовець зауважує, що успіх будь-якої соціальної моделі визначається ініціативою, самореалізацією особистості в різних сферах життєдіяльності та типом її поведінки у відповідному середовищі. У зв'язку з цим головним є те, що соціальна активність молоді та зовнішні соціальні умови її життя мають бути характеру взаємопроникнення і взаємодії. Такі процеси спонукають до розробки нових концепцій щодо розвитку особистості як ядра життєдіяльності, людських взаємин, перетворювальних процесів [1].

На думку З. Тепсаєвої, формування соціальної активності молоді відображає двосторонній процес, який включає засвоєння людиною соціального досвіду у навчальному середовищі та активне відтворення системи соціальних зв'язків за рахунок її активної творчої діяльності. Ефективному розвитку соціальної активності сприяє залучення молоді до громадянської активності, диспутів, бесід на важливі соціальні проблеми за умови спрямованості на само-реалізацію у навчальному середовищі [2].

О. Шалбаєва зі свого боку стверджує, що соціальна активність реалізується у вигляді соціально корисних дій під впливом мотивів та стимулів громадсько значущої активності. Вона розвивається через систему зв'язків людини із навколишнім середовищем у процесі пізнання, діяльності, спілкування. Рівень соціальної активності залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості в суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установами на діяльність [4, с. 241].

Отже, враховуючи науковий доробок фахівців, доцільно здійснити впровадження технологій, методів та інструментів роботи з молоддю в діяльність громадських об'єднань на засадах системного підходу.

Мета статті – окреслити шляхи представлення результатів впровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на діяльнісному етапі.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури та результати експериментального дослідження молоді віком від 18 до 35 років, що визначили переважно низький рівень її соціальної активності, нами було розроблено авторську систему. У зв'язку з цим *систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства* ми розглядаємо як цілісний процес, що включає сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів, зокрема мету, об'єкт та суб'єкт, зміст, напрями, форми і методи роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства (*далі – ІГС*).

Теоретичне обґрунтування компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості соціальної активності молоді, а також логіка дослідження вимагали поступового та цілеспрямованого запровадження системи. Як наслідок – нами були виокремлені такі етапи:

- *інформаційний* – інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проєктах ІГС;

- *просвітницький* – формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти ІГС; засвоєння знань та набуття вмій і навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті;

- *діяльнісний* – виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади [3].

Зосередимо увагу на останньому, але найбільш важливому – *діяльнісному етапі* системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що був реалізований упродовж 2017 – 2019 років. Названий етап передбачав виокремлення, організацію та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійну реалізацію проєктів, що вирішують локальні проблеми громади.

На виконання завдань даного етапу та з метою формування соціально-діяльнісного й рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді були реалізовані два проєкти щодо облаштування

місць вільного відпочинку для молоді: *коворкінг «Вільний простір»* у гуртожитку ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (листопад, 2017 р.) та *креативний простір «Intent»* у головному корпусі означеного закладу вищої освіти (травень, 2019 р.). Відзначимо, що ініціаторами та реалізаторами цих проєктів були студенти і молоді викладачі університету, які на волонтерських засадах залучили інших молодих осіб до облаштування вільного студентського простору. Підкреслимо, що діяльність, змістовне наповнення, формування графіка заходів та їхнє проведення адміністрували також студенти, які, крім того, були задіяні ще й у роботі органів студентського самоврядування ЗВО.

Проєкт «Громадянська просвіта молоді на Сході України», що реалізовувався протягом 2017 – 2018 років громадською організацією «Молодь Сходу України» за підтримки Представництва «Фонду Фрідріха Науманна за Свободу» в Україні, був спрямований, з одного боку, на здобуття молоддю знань щодо проєктної діяльності, роботи громадських об'єднань, засад молодіжної політики тощо, а з іншого – на проведення конкурсу мінігрантів для проєктів молоді щодо вирішення локальних проблем громади. Реалізація окреслених вище проєктів сприяла не тільки набуттю досвіду проєктної діяльності, співпраці з громадськими організаціями, молодіжними центрами, молодіжними радами, благодійними фондами та органами місцевого самоврядування, а й формуванню критеріїв соціальної компетентності та самооцінки соціальної активності молоді.

Відзначимо, що проєкти були вдало реалізовані молоддю завдяки залученню молодіжних центрів, молодіжних рад і, особливо, – громадських організацій. Для всіх учасників це був перший (але не останній!) досвід розробки та реалізації власних проєктів. Позитивним моментом при цьому було те, що даний проєкт для більше ніж ста молодих людей став поштовхом до подальшої самостійної проєктної діяльності у містах і селищах, зокрема при громадських організаціях чи у вигляді самостійних ініціативних груп тощо. Аналізуючи діяльність учасників експериментальної групи, варто, наприклад, відмітити їхню сталу участь у громадській діяльності, ініціативу створення власних громадських організацій, активну участь у започаткуванні роботи молодіжних рад, волонтерську підтримку благодійних фондів та молодіжних центрів.

Продовжуючи низку засобів формування соціальної активності на діяльнісному етапі, у грудні 2018 року із метою формування готовності досягати результатів дій, розвитку рівня сформованості самоорганізації як показників соціально-діяльнісного компонента соціальної активності спільно з громадськими організаціями «Центр громадянських ініціатив «ДОНБАС»», «Київський діалог» та «Молодіжні ініціативи Закарпаття» було проведено *воркшоп «Слов'янськ дружній до молоді»*. Під час заходу 30 молодих та зацікавлених учасників отримали можливість не лише поглибити свої знання щодо планування молодіжних проєктів, пошуку бенефіціарів, партнерів, зацікавлених сторін, а й виробити пропозиції до органу місцевого самоврядування щодо реалізації молодіжних ініціатив. Так, першим важливим кроком у роботі воркшопу стало відправлення напрацьованих пропозицій, що стосувалися покращення умов відпочинку та дозвілля молоді,

облаштування спортивних майданчиків, зелених зон, створення єдиного інформаційного ресурсу з відображенням усіх подій та заходів у місті та регіоні, формування культури сортування сміття, налагодження взаємодії між різними соціальними групами, проведення систематичних заходів неформальної освіти для різних поколінь тощо, міському голові м. Слов'янська. Другим кроком даного проєкту було спільне обговорення етапів реалізації та пошуку фінансування з метою реалізації напрацьованих молодіжних ініціатив представниками міської ради та ініціативною групою молоді.

Продовжуючи співпрацю з Представництвом «Фонду Фрідріха Науманна за Свободу» в Україні у 2019 році, проєкт «Громадянська просвіта молоді на Сході України» змінив свій зміст та напрями роботи, зокрема було продовжено реалізацію змістовно-когнітивного, соціально-діяльного, рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Зважаючи на це, метою проєкту стало формування соціально відповідального мислення молоді Східного регіону України шляхом проведення впродовж березня-жовтня 2019 року для більш ніж 90-та осіб трьох *регіональних форумів*, як-от: «Розвиток регіону за участю молоді» (м. Слов'янськ); «Можливості для молоді» (м. Святогірськ); «Молодь та громадські об'єднання» (м. Краматорськ), робота яких передусім стосувалася інструментів участі молоді в розвитку міста та регіону, освітніх і громадських можливостей для молоді, комунікації між молодіжними громадськими організаціями, центрами, молодіжними радами, а також зустрічі та дискусії з депутатами, представниками органів місцевого, обласного самоврядування.

Із метою розвитку молодіжної політики на Донеччині на шляху формування соціальної компетентності та самооцінки соціальної активності молоді в ІГС було проведено адвокаційну інформаційну кампанію «#МолодьЗамовляєЗміни», організаторами якої були Платформа ініціатив «Теплиця» у партнерстві з ГО «Молодь Сходу України», «Альтанка», «Заходи». Кампанія була підтримана у межах конкурсу ІГС «Національна молодіжна рада України» на проведення адвокаційних кампаній у молодіжній сфері у партнерстві з UNICEF Ukraine та за фінансовою підтримки Європейського Союзу в рамках проєкту «Розвиток сталих моделей молодіжної участі», що є частиною програми «Посилення життєстійкості та підвищення громадської активності підлітків і молоді у Східній Україні». Метою проєкту було посилення участі молоді в процесах прийняття рішень на основі побудови ефективних механізмів комунікації та взаємодії між молодіжними організаціями та владою. Серед учасників проєкту – молодь (віком 18–35 років), молодіжні громадські організації, центри, ради, а також представники влади (профільні управління Донецької ОДА).

Інформаційна кампанія складалася з кількох етапів та проходила як на теренах інтернет-простору, так і у вигляді «живих» зустрічей та обговорень. Так, онлайн-опитуванням було охоплено близько 500 молодих осіб Донецької області, внаслідок чого сформовано загальну рамкову проблематику молодіжної політики регіону. Під час обговорень було здійснено глибокий та детальний аналіз наявного стану речей у молодіжній сфері області, що дозволило напрацювати конкретні рекомендації до стратегії молодіжної політики Донеччини. Рекомендації, отримані та сфор-

мовані внаслідок онлайн-опитування та обговорення, а також дорожню карту молодіжної політики Донецької області було представлено регіональній владі у вигляді загального документа. Це дало змогу вибудувати шляхи ефективної комунікації та взаємодії між молодіжними об'єднаннями й органами міського та обласного рівнів. Як результат – старт *онлайн-відеокампанії «#МолодьЗамовляєЗміни»*, що сприяла інформуванню молоді про соціальну відповідальність і творення змін через особисту участь.

Відзначимо, що означений вище проєкт охопив понад 300 молодих осіб, які стали учасниками моніторингу, обговорення молодіжних проблем, формування пропозиції щодо їх вирішення разом із органами місцевого та обласного самоврядування, що сприяло залученню молоді до процесу розвитку соціальної активності зокрема та становлення молодіжної політики в регіоні загалом.

Останнім проєктом формувального експерименту на діяльній етапі став проєкт «Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону», організований громадською організацією «Молодь Сходу України» за підтримки Програми «U-LEAD із Європою» з метою формування змістовно-когнітивного та рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді. Мета проєкту: підвищення рівня участі молоді Донецької області віком від 18 до 35 років у розвитку молодіжної політики регіону шляхом проведення трьох дводенних тренінгів «Влада і молодіжна громада», стажування в департаментах Донецької облдержадміністрації, підготовки учасниками проєктів регіонального розвитку та їх презентації під час «круглого столу» з представниками органів міського та обласного самоврядування. Презентація проєкту відбулася у Донецькій облдержадміністрації за участю представників апарату, департаментів, управлінь.

Упродовж квітня-травня 2019 року у містах Слов'янськ, Бахмут і Покровськ для більш ніж 60-ти молодих активістів пройшла *низка тренінгів*, спрямованих на розуміння системи управління в Україні, сучасних реформ, механізмів комунікації молоді та влади. На конкурсній основі (на основі відеопрезентацій) були обрані дев'ять найбільш активних та вмотивованих до змін учасників тренінгів, які, сповнені сили та жаги до дії, розпочали стажування у восьми департаментах (управління сім'ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання; департаменти екології та природних ресурсів; інформаційної та внутрішньої політики; житлово-комунального господарства; культури і туризму; економіки; охорони здоров'я; інвестиційно-інноваційного розвитку й зовнішніх відносин) Донецької обласної державної адміністрації.

Фіналом проєкту став «круглий стіл» стажерів із представниками департаментів, де презентовано проєкти розвитку Донецького регіону «Велокраматорськ», «Спортивно-патріотичні ігри із пейнтболу та страйкболу», етнофестиваль «Серце Сходу», екологічну стежку «Шлях сарматів», а також серію тренінгів для підприємців-початківців. Проєкти отримали схвальні відгуки й, сподіваємося, у найближчому майбутньому будуть зреалізовані молодими активістами.

Із метою формування рефлексивно-оцінного компонента соціальної активності молоді було проведено роботу щодо створення конструктивної співпраці між інститутами громадянського суспільства, а саме:

- проаналізовано статuti громадських організацій та благодійних фондів, положення молодіжних центрів і молодіжних рад;

- розроблено та внесено пропозиції щодо роботи з молоддю (систематичний моніторинг проблем молоді, поетапне залучення молоді до планування, розробки, реалізації та оцінки заходів);

- напрацьовано та представлено пропозиції щодо спільної діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів стосовно аналізу результатів роботи органів місцевої, регіональної, державної влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів (проведення систематичних зустрічей із представниками влади різного рівня; на основі аналізу моніторингу проблем молоді вироблення шляхів спільного їх вирішення; залучення представників громадських організацій, благодійних фондів до складу молодіжних рад у ролі консультантів; залучення до складу молодіжних рад представників молодіжних громадських організацій, молодіжних центрів);

- напрацьовано та рекомендовано пропозиції щодо вироблення політики моніторингу та оцінки діяльності ІГС (створення робочої групи зі складу учасників громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів та залученням молоді з метою незалежного аудиту та перевірки діяльності ІГС).

Висновки. Представлені нами проекти та заходи щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді були відібрані відповідно до сфер діяльності інститутів громадянського суспільства (проектна, громадсько-політична, волонтерсько-благодійна, освітньо-наукова діяльність, молодіжна політика). При цьому були запропоновані різноманітні методи (підготовка проектів, конкурси проектів, пізнавальні ігри, цикл Колба, word safe, рольові та ділові ігри, майстер-класи, воркшопи, факультативи, лекторії, «круглі столи», зустрічі, дискусійні методи, спільне облаштування місць відпочинку тощо)

та форми (проектна робота, форуми, семінари, стажування, навчальні екскурсії, соціальний супровід, майстерні, тренінги, семінари, електронні ресурси, адвокаційні кампанії) роботи з молоддю. Після впровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства було здійснено повторне опитування молоді, що показало значне підвищення рівня соціальної активності за всіма критеріями та показниками, що свідчить про результативність розробленої системи.

Подальші наші дослідження в означеному напрямі плануємо спрямовувати на розширення інструментарію роботи з молоддю на шляху громадсько-політичної обізнаності та політичної свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Косовець В. І. Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / В. І. Косовець. – К., 2009. – 24 с.
2. Тепсаева З. М. Развитие социальной активности студента в воспитательной системе колледжа : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Зарема Меджидовна Тепсаева. – Майкоп, 2007. – 156 с.
3. Ступак О. Ю. Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства : монографія / О. Ю. Ступак. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Моторіна, 2020. – 311 с.
4. Шалбаева О. В. Социальная активность старшеклассников в психолого-педагогической науке / О. В. Шалбаева // Вестник ЧГПУ. Педагогика и психология. – Чебоксары, 2011. – № 9. – С. 235–241.

Дата надходження до редакції: 28.05.2020 р.